

VOYAGA YETMAGANLAR TOMONIDAN SODIR YETILADIGAN GIYOHVANDLIK VOSITALARI VA PSIXOTROP MODDALARNING NOQONUNIY MUOMALASI BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNING KRIMINOLOGIK JIHATLARI

To'rayev Ilxomjon Esanovich

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodim, tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Turayev Ilkhomjon Esanovich

Research Institute of Criminology of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy in Medical Sciences, Associate Professor.

Hasanov Sharofiddin Shamshurovich

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Hasanov Sharofiddin Shamshurovich

Research Institute of Criminology of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy in Philosophical Sciences, Associate Professor.

CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF CRIMES RELATED TO ILLICIT TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES COMMITTED BY MINORS

Annotatsiya. Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar orasida giyohvandlik profilaktikasi zarurati asoslangan va mavjud muammolar tahlil qilingan. Bunda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish jinoyatlarining oldini olish masalalari bayon qilingan. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida mualliflar voyaga yetmaganlar orasida giyohvandlikka chalinish ehtimolini kamaytirish uchun keng qamrovli profilaktik choralarni ishlab chiqish lozimligini asoslagan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik, giyohvandlik profilaktikasi, narkotizm, eyforiya, abstinensiya, deviantlik.

Abstract. This article substantiates the necessity of drug addiction prevention among minors and analyzes existing problems. It outlines issues related to the prevention of crimes involving the illicit trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances committed by minors. Based on the conducted research, the authors justify the need to develop comprehensive preventive measures to reduce the likelihood of drug addiction among the younger generation.

Key words: drug addiction, drug prevention, narcotism, euphoria, abstinence, deviance.

So'nggi vaqtlarda o'smirlar orasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni iste'mol qilish holatlari keng tarqalmoqda. Ushbu muammoni o'rgangan tadqiqotchilar bunga sabab bo'layotgan quyidagi asosiy omillarni ko'rsatmoqdalar:

- tarbiyasi og'ir o'smirlar orasida tarbiyaviy ishlarning yetarli tashkil etilmaganligi;
- pedagoglar va ota-onalarning o'smir tarbiyasiga e'tiborsizligi;
- g'ayriijtimoiy xulq atvorga ega shaxslarning salbiy ta'siri;
- internet tarmoqlarida giyohvandlik vositalarining maqsadli targ'iboti.

Giyohvandlik vositalarini iste'mol qilish shaxsni tanazzuliga olib kelib, uni atrofdagilari uchun jiddiy xavf manbaiga aylantiradi. Giyohvandlik vositalari ta'sirida bo'lgan shaxsning xatti-harakatlarini oldindan aytib bo'lmaydi, ular ko'p holatlarda og'ir jinoyatlarni sodir etadilar.

Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni iste'mol qilish nafaqat O'zbekistonda, balki, butun dunyoda o'ta xavfli ijtimoiy muammolardan bo'lib, aholi salomatligi va milliy xavfsizlikka jiddiy tahdid tug'diradi. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan bog'liq jinoyatchilik jilovlanmas ekan, notibbiy iste'molchilar ko'payib, oqibatda og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar salmog'i oshishini prognoz qilish mumkin.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2024-yilgi hisobotida keltirilgan prognozlarga ko'ra, keyingi 2-3 yil ichida giyohvandlik vositalarini iste'mol qilish ikki baravar ko'payishi kutilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, giyohvandlik – giyohvandlik vositalariga ruhiy-jismoniy qaramlik bilan bog'liq kasallik. Bu kasallik giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni muntazam ravishda notibbiy maqsadda iste'mol qilish natijasida yuzaga keladi.

Giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni kichik dozalarda qabul qilish eyforiyani, katta dozalarda esa mastlik – narkotik uyquni keltirib chiqaradi. Giyohvandlik bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlarning ko'payishi, giyohvandlar bilan tibbiy, pedagogik va huquqiy jihatdan ishlash

bo'yicha amaliy tajribalarning to'planishi natijasida giyohvandlikning oddiy kasallik emasligi tobora oydinlashib bormoqda.

Giyohvandlik vositalarining inson organizmiga yetkazadigan zarari nafaqat fiziologik nuqtai nazardan, balki, shaxs deformatsiyasi, ijtimoiy xulq-atvorining buzilishi, jamiyatda mavjud axloqiy va huquqiy me'yorlardan og'ib, deviant xulq-atvorga aylanishi bilan tavsiflanadi. Masalan, narkotik modda iste'moli eyforiya, ya'ni hayotning jiddiy muammolaridan qutulish, o'zini baxtli his qilish, sababsiz quvonchli kayfiyatda bo'lish his-tuyg'usini bergani uchun o'smirlar uni "faqat bir marta" sinab ko'rishga qaror qilishadi [1; 45-b.]. Keyinchalik bu asta-sekin qaramlikni keltirib chiqaradi.

Giyohvandlik vositalariga o'rganib borgan sari, ular endi rohatlanish uchun emas, balki, abstinensiyaning azobli alomatlarini bartaraf etish uchun zarur ehtiyojga aylanadi. Bunday holatda giyohvandlar juda xavfli bo'ladi, chunki, tananing giyohvandlik vositalarga bo'lgan ehtiyoji shunchalik kuchliki, ular giyohvandlik vositasini sotib olish uchun zarur mablag' topish maqsadida har qanday xatti-harakatni, hatto, og'ir jinoyatni ham sodir etishga tayyor bo'ladilar.

Giyohvandlik xavfi turli ijtimoiy guruhlarda turlicha namoyon bo'ladi. Biroq, voyaga yetmaganlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bunday og'ishlarga kattalarga nisbatan ta'sirchanroq bo'ladilar. Voyaga yetmaganlarning deviant xulq-atvori nafaqat shaxsiyat inqirozi bilan, balki, yuqori faollik, yetarli ijtimoiy va axloqiy yetuklikka ega bo'lmagan holda o'zini ko'rsatish istagi, shuningdek, hayotiy va kasbiy tajribaning yetishmasligi bilan ham izohlanadi. Bu esa voyaga yetmaganlar orasida jamiyatga zid amaliyotlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bunday amaliyotlar, shubhasiz, jamiyatda ijtimoiy taranglik va beqarorlikni keltirib chiqaruvchi katalizator vazifasini o'taydi [2].

Giyohvandlik asta-sekin o'ziga xos submadaniyatning bir qismiga aylanib bormoqda. Bu submadaniyat og'ish xususiyatlarga ega bo'lib, unda giyohvandlik vositalarini iste'mol qilish

me'yoriy holat sifatida qabul qilinadi. Shu bois, bugungi kunda voyaga yetmaganlar orasidagi giyohvandlik milliy fojia darajasiga yetganini ta'kidlash mumkin. Ko'plab giyohvandlar 30 yoshga yetmay vafot etmoqda. Giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlarni sodir etganlar orasida 14–29 yoshdagilar asosiy foizni tashkil etadi. Voyaga yetmaganlarni ijtimoiy himoya qilishning rasmiy-huquqiy usullari zaif ekanligi, bu hodisaga qarshi kurashish uchun institutsional vositalar va shart-sharoitlarning yetishmasligi zamonaviy yosh avlodning ijtimoiylashuvi buzilishiga sabab bo'lmoqda.

Tan olish kerakki, bugungi kunda jamiyatda yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bo'yicha samarali va mazmunli strategiya mavjud emas. Giyohvandlik xavfsizligi uchun kurash strategiyasi giyohvandlikka qarshi targ'ibotni, tarbiyaviy chora-tadbirlarni, profilaktika va ijtimoiy-kuch usullarini yaxlit tarzda, tizimli ravishda o'z ichiga olishi lozim.

Muammoning dolzarbligini belgilovchi muhim hujjat sifatida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-noyabrdagi "Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmonini alohida qayd etish lozim. Mazkur farmon bilan tasdiqlangan 2025–2026-yillarga mo'ljallangan Milliy dastur ushbu illatga qarshi kurashning mutlaqo yangi bosqichini boshlab berdi.

Milliy dasturda, birinchi navbatda, yoshlar orasida giyohvandlik moddalarining tarqalishiga yo'l qo'ymaslik, yosh avlodni giyohvandlik balosidan asrash va fuqarolar xavfsizligini ta'minlash davlatning bevosita majburiyati ekanligi ta'kidlanib, bu yo'nalishdagi har qanday noqonuniy xatti-harakatga qat'iy chek qo'yish shartligi belgilab berildi.

Voyaga yetmaganlar giyohvandligini murakkab salbiy ijtimoiy hodisa sifatida o'rganishga kirishishdan avval, uning tushunchasini [1], giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni notibbiy maqsadda iste'mol qilish bilan bog'liq hodisa va jarayonlarni tavsiflovchi boshqa atamalarga nisbatini aniqlash lozim. Bu, ayniqsa, voyaga

yetmaganlar orasidagi giyohvandlikni tadqiq etish uchun muhimdir, chunki ushbu hodisaning parametrlarini aniqlash O'zbekiston aholisi orasida giyohvandlikka chalinish holatlariga qarshi kurashish bo'yicha samarali davlat siyosatni ishlab chiqish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Giyohvandlik vositalari tabiiy yoki sintetik kelib chiqishga ega bo'lgan, shu jumladan dori preparatlari, shuningdek, markaziy asab tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi (qo'zg'atuvchi, tinchlantiruvchi, gallyutsinogen va boshqalar) o'simliklar (ushbu o'simliklarning qismlari) ularni muntazam iste'mol qilish natijasida ruhiy va jismoniy qaramlikni (giyohvandlikni) keltirib chiqaradigan, qabul qilishni to'xtatganda abstinensiya rivojlanadigan va dozalarni (tolerantlikni) oshirish zarurati paydo bo'ladigan moddalardir.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilgan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida yoki ma'lum bir maktab nizomida ko'rsatilgan me'yorlarni ko'rib chiqib, zamonaviy o'smirning maktabda bo'lish shartlari va tartibi yetarlicha rasmiylashtirilgan degan xulosaga kelish mumkin [7]. Albatta, u maktab o'quvchilarining yaxshi o'qishga intilishiga qaratilgan. Agar tartib buzilsa, chora ko'riladi, sinf rahbari ota-onalarga qo'ng'iroq qiladi va barcha qoidabuzarliklar bartaraf etiladi yoki to'xtatiladi.

Voyaga yetmagan shaxsni tarbiyalash jarayoni butunlay giperparvarlik (giper – yunoncha hyper – yuqorida, ortiqcha; ko'payish, me'yordan oshish) tamoyillari asosida quriladi, ya'ni bola bolaligidanoq nazorat qilinib, uning har bir qadami kuzatib boriladi. Albatta, ularning har biri o'zini tasdiqlash uchun ozgina bo'lsa ham erkinlikni his qilishni xohlaydi. Shuning uchun ham maktab ostonasidan hatlab o'tar ekan, boshini noma'lumlik qa'riga tiqadi, ulg'ayishga, mustaqil bo'lishga, har tomonlama nazoratdan xoli bo'lishga intiladi. Lekin, bu tanganing bir tomoni, xolos. Chunki, voyaga yetmagan shaxsni giyohvandlik vositalarni iste'mol qilishga jalb qilishi mumkin bo'lgan boshqa holatlarni ham unutmaslik kerak, bular ota-onasi, tengdoshlarining tushunmovchiligi, uydagi

keskin vaziyat, birinchi muhabbat, do'stlarining ta'siri yoki notinch oila va boshqalar.

Ko'pincha, voyaga yetmaganlar kundalik janjal, xafagarchilik va kamsitishlardan qutulishning yagona yo'li – mast bo'lish, unutish deb tushunadilar. Bu sabablarning barchasi o'ziga xos "pre-deviant sindrom" bo'lib, voyaga yetmagan shaxsning deviant xulq-atvori shakllanishida asos bo'lib xizmat qiladi, keyinchalik F. Pataki tomonidan ajratilgan tasnifda keltirilgan deviant xulq-atvorning barqaror shakli – "yadro"ga aylanadi, xuddi shu "yadro"da giyohvandlik va jinoyatchilik ajratiladi.

Insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanib borgani sari aynan jinoyatlarning oldini olish bu hodisaga qarshi kurashishning eng istiqbolli usuli ekanligini anglash tobora kuchayib bordi. Monteskye XVIII asrda yaxshi qonun chiqaruvchi jinoyatlarning oldini olish haqida g'amxo'rlik qilishi kerakligi to'g'risidagi qoidani shakllantirgan.

O'zbekiston Respublikasi hududida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni noqonuniy iste'mol qilish, shuningdek, giyohvandlikning oldini olish "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonunga muvofiq amalga oshiriladi [3].

Shu bilan birga, fuqarolar ijro etuvchi hokimiyat organlari, O'zbekiston Respublikasi subyektlarining davlat hokimiyati organlari tomonidan belgilangan tartibda o'tkaziladigan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni noqonuniy iste'mol qilish, giyohvandlikning oldini olish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etishlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq bunday tadbirlar majmualarini mustaqil ravishda ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari mumkin.

Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni iste'mol qilishga bo'lgan qiziqishning oldini qanday olish mumkin? Shubhasiz, "o'zi tushunishi kerak" qabilidagi mantiq va aqlga ishonmaslik kerak, bu qo'yilgan muammoni hal qilmaydi. 1996-yilda qabul qilingan "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi qonunning 19-moddasiga muvofiq, Davlat voyaga yetmaganlarning sog'liqni saqlash huquqlarini ularning jismoniy, ma'naviy

rivojlanishi uchun, kasalliklarning oldini olish uchun eng qulay sharoit yaratish, shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, maktablarda va boshqa muassasalarda tibbiy xizmatni yo'lga qo'yish orqali ta'minlaydi.

Bu ustuvorlik quyidagicha ifodalanadi:

- Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan belgilanadigan tartibda dispanser nazoratida bo'lish hamda bolalar va o'smirlarning davolash-profilaktika muassasalarida davolanishi;
- sanitariya-gigiyena ta'limi olish, o'qish hamda o'zlarining fiziologik xususiyatlari va sog'lig'iga mos sharoitlarda mehnat qilish;
- kasbga yaroqliligini aniqlash chog'ida byudjet mablag'lari hisobidan bepul tibbiy maslahatlar olish;
- sog'liqlari to'g'risida o'zlari uchun qulay tarzda zarur axborot olish.

O'n to'rt yoshdan oshgan voyaga yetmaganlar ma'lumotlarni bilgan holda tibbiy aralashuvga ixtiyoriy ravishda rozilik berish yoki uni rad etish huquqiga ega.

Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor voyaga yetmaganlar ota-onalarining yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslarning arizasiga ko'ra byudjet mablag'lari, xayriya jamg'armalari va boshqa fondlarning mablag'lari, shuningdek, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning mablag'lari hisobidan ijtimoiy himoya tizimi muassasalarida yashashlari mumkin.

Ota-onalar yoki boshqa shaxslarning o'z tarbiyasidagi voyaga yetmaganlarning huquqlari va manfaatlarini buzishlari, ularni tarbiyalashdan bo'yin tovlashlari, voyaga yetmaganlar bilan ularning sog'lig'iga zarar yetkazadigan darajada shafqatsiz munosabatda bo'lishlari qonunda belgilangan tartibda javobgarlikka tortishga sabab bo'ladi [8].

Mavzuga oid olib borilgan tadqiqotlar doirasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalardan foydalanish holatlarining kelib chiqish sabablari, ularning ijtimoiy-psixologik, maishiy va muhitga oid omillari hamda bu illatning oldini olishga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish maqsadida, "Voyaga yetmaganlar orasida giyohvandlik

vositalari va psixotrop moddalardan foydalanishning sabablari hamda oldini olish choralari” mavzusida sotsiologik tadqiqot o‘tkazildi’.

So‘rovnoma Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Samarqand va Andijon viloyatlari hamda Toshkent shahrida voyaga yetmaganlar orasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalardan foydalanish holatlarining sabablari hamda uning oldini olish bo‘yicha jamoatchilik fikrini o‘rganish yuzasidan tuzilgan savollar asosida shakllantirildi. Tadqiqot doirasida jami 2707 nafar ayol va 2773 nafar erkak ishtirok etdi. Jami 5480 nafar respondentdan 12-14 yosh oralig‘idagilar 1461 nafarni, 15-16 yoshdagilar 2717 nafarni, 17-18 yoshdagilar 1302 nafarni tashkil etdi.

So‘rovnoma ishtirokchilarining 4049 nafari maktab o‘quvchilari, 1335 nafari kollej (akademik litsey) va qolgan 96 nafari politexnikumda tahsil oladigan talabalaridir. Oilaviy tarkibiga ko‘ra, kichik oilada (faqat ota-onasi bilan) yashaydiganlar 781 nafar, ota-onasi va aka-uka (opa-singillari) bilan yashaydiganlar 3308 nafar, katta oilada (bobo-buvisi bilan) yashaydiganlar 737 nafarni tashkil etdi. Qolgan respondentlar esa, noto‘liq oilada yashashini aytganlar.

Sotsiologik tadqiqot natijalari tahliliga asosan, yoshlarning zararli moddalarga yuzlanishiga sabab bo‘luvchi omillarni to‘rtta asosiy blokka ajratish mumkin:

1. respondentlarning qariyb 47 foizi asosiy aybni oilaviy e‘tiborsizlik deb e‘tirof etishgan;
2. giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar iste‘molining ko‘payishiga “tengdoshlar orasida o‘zini ko‘rsatish” (1292 nafar) va “qiziqish” (1390 nafar) eng katta turtki sifatida keltirilgan;
3. internet va ijtimoiy tarmoqlar (902 nafar) yoshlarda ushbu illatni “trend” yoki zamona-viylik belgisi sifatida targ‘ib qilishi;
4. 1128 nafar respondent o‘smirlarning oiladagi muammolardan qochish va ularni unutish uchun bu yo‘lga kirishini ta‘kidlagan.
5. Ijtimoiy diagnoz va jamoatchilik kayfiyatidan kelib chiqib, ikki xil yondashuvni, ya‘ni (repressiv) respondentlarning asosiy qismi (3238 nafar) giyohvandlik vositalari aylanmasi uchun qat‘iy jinoiy

jazo tarafdori bo‘lishsa, 1118 nafar ishtirokchi (reabilitatsion) tibbiy-psixologik yordamni muhim deb hisoblaydi.

Bu muammo jamiyatning ushbu illatga nisbatan murosasizligini ifodalab, tibbiy va ijtimoiy jihatlarini ham tan olish zarurligini ko‘rsatadi.

Ushbu natijalardan kelib chiqib, profilaktika tizimini quyidagicha takomillashtirish taklif etiladi:

“Oila – maktab – mahalla” triadasini kuchaytirish, oiladagi e‘tiborsizlikni kamaytirish uchun ota-onalarning pedagogik va psixologik mas‘uliyatini oshirishga qaratilgan treninglarni yo‘lga qo‘yish.

Ijtimoiy tarmoqlarda giyohvandlikni targ‘ib qiluvchi kontentlarga qarshi “anti-trend” roliklar va ijobiy ta‘sir etuvchi media-mahsulotlar yaratish.

O‘smirlarning psixologga murojaat qilishini normal holat sifatida qabul qilishlari uchun ta‘lim muassasalarida “ishonch tizimi”ni yaratish.

Giyohvandlikka moyilligi yuqori bo‘lgan (xavf guruhidagi) o‘smirlarni bepul va imtiyozli sport to‘garaklariga majburiy-ixtiyoriy jalb qilish.

Giyohvandlikka qarshi kurash faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi emas, balki, birinchi navbatda, oilaviy muhit va ijtimoiy tarbiya masalasidir. Davlat tomonidan ko‘rila-yotgan choralarni aholining 75 foizdan ortig‘i qo‘llab-quvvatlashi, ushbu yo‘nalishdagi islohotlar uchun mustahkam ijtimoiy asos mavjudligidandir.

O‘smirlar orasida giyohvandlikka qarshi samarali kurashish va uning oldini olishning muhim sharti ijtimoiy tartibga solish bo‘lishi mumkin. Bu nafaqat giyohvandlik vositalarini iste‘mol qilish hodisasiga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish, balki, voyaga yetmaganlar uchun shaxsiy rivojlanish va o‘zini namoyon etishning qonuniy yo‘llarini ta‘minlaydigan strategiyani yaratishni anglatadi.

Ushbu strategiya giyohvandlik vositalari suiste‘molining oldini olish ishlari muhimligini bir ovozdan ta‘kidlash va samaradorligini oshirish, giyohvandlikka qarshi profilaktika tizimlarini yaratish zarurligi, eng asosiysi esa, giyohvandlik vositalaridan xoli turmush tarzini yuritish uchun shart-sharoitlar yaratish tamoyillariga asoslanishi lozim. Bu strategiya giyohvandlik vositalarni

suiiste'mol qilishning oldini olish ishlarining ahamiyatini yakdillik bilan ta'kidlash va samaradorligini kuchaytirish, giyohvandlikka qarshi profilaktika tizimlarini yaratish zarurligi, eng muhimi esa, giyohvandlik vositalaridan xoli hayot tarzini yuritish uchun sharoitlar yaratish tamoyillariga tayanishi kerak.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida giyohvandlik ehtimolini kamaytirish ijtimoiy boshqaruvning yaxlit tizimi faoliyati doirasida keng profilaktika chora-tadbirlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bunda qaramlarning xavf guruhlarini nazorat qilish mexanizmlari va ushbu tizimning ishlashida talab qilinadigan ishonchlilikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishga alohida o'rin ajratiladi. Ushbu vazifalarni hal qilish voyaga yetmaganlar o'rtasida giyohvandlikka qarshi kurash jarayonini boshqarish zarurati va imkoniyatlarini asoslash bilan bog'liq bir qator muammolarni chuqur o'rganishni talab qiladi. Giyohvandlik vositalarning voyaga yetmaganlar orasiga kirib borishi bilan bog'liq ko'plab muammolarni o'zlashtirish, ularning tarqalishiga qarshi kurashish, eng muhimi, bu illatning oldini olish oson ish emas.

Voyaga yetmaganlar tomonidan giyohvandlik vositalari iste'molining o'sishi, shuningdek, jinoyatlarni oldini olishning muhim kriminologik jihati sifatida giyohvandlikning oldini olish zarurati muammosini sintetik giyohvandlik vositalari, ya'ni O'zbekiston Respublikasining har bir subyekti tomonidan qisqa vaqt ichida yetib borgan sintetik xarakterdagi psixotrop moddalar misolida ko'rib chiqamiz. Shunday qilib, 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar orasida mashhur bo'lgan "spays" insonning bilish qobiliyatini pasaytiradi. Hatto chekish aralashmasining kichik dozalarida ham, u har safar o'zining kimyoviy tarkibi bilan farq qiladi, demak, organizmga har safar bir xil ta'sir ko'rsatmaydi, xotira, ayniqsa, o'quv jarayoni uchun juda muhim bo'lgan operativ xotira yomonlashishi mumkin. "Spays" chekuvchilarda maqsad va vazifalarni tushunishning vayron qiluvchi funksiyalari qayd etiladi, diqqat va diqqatni jamlash qobiliyati zaiflashadi [4]. Istaklar, kommunikatsiyalar yo'qola

boshlaydi. Ular o'zlarini jamiyatdan ajralib qolgan, zaifroq (zaif, ta'sirchan) – "ko'rinmayotgandek" his qilishadi.

Shu bilan birga, "spays"ning makkorligi shundaki, u dastlab xayoliy bo'lsa-da, qandaydir psixologik qulaylik yaratadi: giyohvand yengillik, zavq (hali hech kim aynan nima zavq tuyg'usini keltirib chiqarishini tushuntirib bera olmadi), xavfsizlikni his qiladi. Va bu psixologik qulaylikdan voz kechish juda og'ir. Giyohvandlik vositalari turli guruhlarining o'ziga xos xususiyatlarini zarur yordam ko'rsatish nuqtai nazaridan emas, balki, giyohvandlik vositalarini iste'mol qilish va ularning yoshlar orasida tarqalishining oldini olish maqsadida bilish va hisobga olish muhimdir.

Jinoyatlarni oldini olishning kriminologlar tomonidan ajratilgan turli tasniflari mavjud. Biroq, yuqoridagilarni hisobga olgan holda, voyaga yetmaganlar o'rtasida giyohvandlik profilaktikasining quyidagi bosqichlarini farqlash maqsadga muvofiq, bu esa jinoyatlarning, shuningdek, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish sohasidagi jinoyatlarning oldini olishga yordam beradi.

Birinci bosqich – erta profilaktika bosqichida asosiy e'tibor o'smirni emas, balki, uning atrofidagi "zaharli" manbani jilovlashga qaratiladi. Bunda, ijtimoiy xavf guruhidagi o'smirlarning viktimologik zaifligini aniqlash va individual ijtimoiy qo'llab-quvvatlash kerak bo'ladi.

Ikkinchi bosqich – bevosita profilaktika shaxsni jinoiy yo'lga kirib ketishdan tiyib turish, so'ngra muhitni sog'lomlashtirish bilan birga korreksiyalovchi tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishdan iborat. Bunda, deviant xulq-atvor shakllanayotgan paytda kriminal muhitdan ajratish (segregation) va psixologik rehabilitatsiya qilish lozim.

Uchinchi bosqich – jinoiy xulq-atvor bosqichida jinoyatlarning huquqiy oqibatlarini qat'iy tushuntirish yo'li bilan jinoyat sodir etishdan qaytarish kechiktirib bo'lmaydigan vazifa sifatida belgilanadi. Bunda, qat'iy nazorat va javobgarlik muqarrarligini anglatish orqali o'smirni jinoyat sodir etishdan majburiy to'xtatib qolish kechiktirib bo'lmaydigan vazifa hisoblanadi.

To'rtinchi bosqich – takroran jinoyat sodir etishning oldini olish. Ya'ni, bu bosqichda huquqiy yordam va ijtimoiy adaptatsiya va resotsializatsiya mexanizmlari orqali takroriy jinoyatchilikka yo'l qo'ymaslik. Ya'ni, bu bosqichda huquqiy yordam va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash orqali ularga yangi hayot boshlash uchun yo'l ochib berish kerak.

Profilaktik ta'sir shunchaki nazorat emas, balki aniq dalillar va ilmiy tahlilga tayangan tizimli intervensiyadir. Faqatgina muammoning ildizi (faktik asosi) va huquqiy yechimi to'g'ri belgilangan taqdirdagina, voyaga yetmagan shaxsni ijtimoiy sog'lomlashtirish imkoni mavjud bo'ladi.

O'tkazilgan tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, giyohvandlik jinoyatchiligiga qarshi kurashish bo'yicha ko'rilayotgan choralar yetarli emas. Buni statistik ma'lumotlar ham tasdiqlaydi. Shu munosabat bilan amaldagi qonunchilikni takomillashtirish yo'llarini izlash, davlat hokimiyati organlarining giyohvandlik moddalarining noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatining tashkiliy asoslari va amaliyotini qayta ko'rib chiqishga qaratilgan ishlanmalar zarur hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi giyohvandlikka qarshi kurashish – bu shunchaki huquqiy muammo emas, bu millatning intellektual va jismoniy xavfsizligi masalasidir.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida giyohvandlikka qarshi kurash faqat huquqiy choralar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Bu "oila – maktab – huquqni muhofaza qilish organlari – raqamli texnologiyalar" zanjirining uzviy hamkorligini talab etuvchi murakkab ijtimoiy vazifadir.

Yuqorida qayd etganimiz Milliy dastur doirasidagi tizimli yondashuv voyaga yetmaganlar o'rtasidagi giyohvandlik muammosini faqat huquqiy jihatdan emas, balki, milliy xavfsizlik va genofond barqarorligi konsepsiyasi doirasida hal etish, millat genofondini asrash va xavfsizlikni ta'minlashning fundamental asosi bo'lib xizmat qiladi.

Shu maqsadda, davlat siyosatining strategik yo'nalishlari sifatida quyidagilar taklif etiladi:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining tegishli moddalariga giyohvandlik vositalarini axborot texnologiyalari va internet tarmog'i orqali tarqatish hamda voyaga yetmaganlarni ushbu jarayonga jalb qilish uchun alohida og'irlashtiruvchi holat (kvalifikatsiya) kiritish.

Ikkinchidan, "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonunga voyaga yetmaganlar uchun majburiy tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish va moliyalashtirish tartibini belgilovchi normalarni kiritish.

Uchinchidan, ijtimoiy tarmoqlardagi narko-kontentlarni aniqlash uchun sun'iy intellektga asoslangan "Nazorat-qalqon" avtomatik tizimini yaratish va uni huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimiga integratsiya qilish.

To'rtinchidan, Ichki ishlar, Sog'liqni saqlash va Ta'lim vazirliklari o'rtasida "xavf guruhi"dagi o'smirlar bo'yicha ma'lumot almashishning yagona himoyalangan raqamli platformasini ishga tushirish.

Beshinchidan, o'smirlar va ota-onalar uchun "Giyohvandlik kriminal va tibbiy talqinda" mavzusidagi doimiy media-loyihani amalga oshirish, unda "shok-terapiya" va "ijobiy alternativa" metodlarini uyg'unlashtirish.

Oltinchidan, voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi inspektor-psixologlar va ijtimoiy xodimlarning malakasini narko-psixologiya va kiber-kriminalistika yo'nalishida tizimli oshirish.

¹ Mazkur so'rovnoma bo'yicha har bir hududga elektron havolalar yuborilib, onlayn so'rovnoma anonim shaklda o'tkazildi. Aholidan tadqiqot jarayonlariga xolisona yondashib, o'z fikrini bildirishi so'raldi.

Foydalanilgan manbalar / References

1. Коломец А.А. Об этиологических факторах наркомании. – М., 2006. – 322 с.
2. Романова Л.И. Наркотики: преступления, ответственность. – Владивосток, 2010. – 364 с.
3. O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilgan "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi 813-I-son qonuni.
4. 2024-yil to'rtinchi choragida Giyohvandlik vositalar va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog'liq jinoyatlarga oid jinoiy ishlar bo'yicha sud amaliyoti sharhi // O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi byulleteni, 2024. –8-son.
5. O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutining "Giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni o'tkazish maqsadini ko'zlab qonunga xilof ravishda tayyorlash, olish, saqlash va boshqa harakatlar qilish, shuningdek ularni qonunga xilof ravishda o'tkazish jinoyati" nomli ilmiy-amaliy tadqiqot loyihasi doirasida amalga oshirilgan ishlarining yakuniy hisoboti materiallaridan, 2026.
6. Jinoyatchilik tendensiyalari va omillari davlat hisobotlari (2025-yilning 12 oyi bo'yicha) materiallaridan, 2026.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilgan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 29-avgustda qabul qilgan "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi 265-I-son Qonuni.